

Кормишев М.В.

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ УЧІННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ

У статті проаналізовано дослідження психологів та розглянуто проблему розвитку і формування учбової мотивації молодших школярів, які виховуються у закладах інтернатного типу. Формування у школярів дієвих мотивів учіння та позитивного ставлення до навчальної діяльності потребує розробки та апробації ефективних методів управління мотиваційною сферою учнів. Дослідження психологів довели, що відхилення у розвитку потреб негативно впливає на особистість дитини, та показали, що в цієї категорії дітей спостерігаються непродуктивні форми взаємодії з дорослими та однолітками. В умовах психічної депривації була сформована прихильність дитини та неспроможність налагодити продуктивне спілкування з однолітками та дорослими. Таким чином, було розглянуто сферу потреб дитини, що виховуються в установах інтернатного типу. У ході наукового пошуку було визначено теоретичні принципи та методологічні підвалини цієї проблеми.

У практичному плані були досліджені психолого-педагогічні умови формування мотивації учіння молодших школярів, які є основою для побудови системи психокорекційної роботи. Для дітей, позбавлених батьківської уваги, характерна первинна тривожність, яка значно впливає на розвиток особистості та її здатність до встановлення емоційних зв'язків з іншими людьми. Викладений у статті матеріал дозволяє побачити, на основі яких теоретичних засад у процесі психокорекції формуються нові рівні та елементи мотивації учіння молодших школярів, які виховуються у закладах інтернатного типу. Здійснений аналіз підходів і концепцій до вивчення проблеми розвитку особистості представляє її суть, закономірності та механізми формування залежно від умов розвитку і виховання особистості. Дослідження психологів щодо цілей діяльності є окремою галуззю наукових пошуків і є особливо актуальним. На думку М.І. Лисіної, пізнавальна активність посідає структурне місце, близьке до рівня потреби, вона передує діяльності й виражається в спроможності особистості до пізнавальної діяльності.

Ключові слова: навчальна мотивація, учбова діяльність, психічна депривація, особистісна тривожність, сфера потреб, навчально-пізнавальні мотиви, формування мотивації.

Постановка проблеми. На наш погляд, проблема ефективного впливу на розвиток мотивації учіння молодших школярів, що виховуються у закладах інтернатного типу, довела, що потрібно будувати дієву системну роботу, розроблену у сучасній психології. Необхідно створити систему формування та розвитку внутрішньої мотивації учіння школярів. Як підкреслюють дослідники, для формування мотиваційної сфери та розвитку нових учбових мотивів потрібно включати школярів у різні види спеціально організованої діяльності. У процесі такої роботи у дітей формуються нові знання та смисли, виникають внутрішні мотиви учіння.

Як засвідчують результати психологічних досліджень, мотиви соціальної співпраці формуються в умовах спільної діяльності дитини з дорослими. Так, у роботах психологів зауважено, що нові навчальні відношення молодших школярів не визрівають самі по собі з ігрової діяльності, а схильність до гри не гарантує успішної взаємо-

дії дітей у навчальних ситуаціях. Автори підкреслюють, що до нових навчальних форм взаємодії дитину треба готувати спеціально, в співпраці з учителем та іншими дітьми. У цьому зв'язку особливої значущості набуває розробка програм, які сприяють опануванню молодшими школярами навчальної співпраці з дорослими й однолітками, що загалом стимулює розвиток соціальних та пізнавальних мотивів учіння [3].

У сучасній психології, на наш погляд, не визначалися предметом конкретних досліджень теоретичні засади та психолого-педагогічні умови формування мотивації учіння молодших школярів загальноосвітніх шкіл-інтернатів. Поза увагою дослідників залишилися, зокрема, такі важливі питання: специфіка спілкування та взаємодії із дорослими та однолітками дітей, які виховуються поза родиною; особливості розвитку самосвідомості таких дітей; вплив на становлення мотивації учіння та особливості їхньої емоційної сфери.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у розв'язання цієї проблеми здійснили такі дослідники, як Б.Г. Ананьєв, М.І. Алексеева, Л.І. Божович, Л.С. Виготський, В.В. Давидов, О.К. Дусавицький, Д.Б. Ельконін, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, А.К. Маркова, М.В. Матюхіна, Н.С. Якіманська та інші.

Постановка завдання. Мета дослідження – на основі визначених теоретичних засад та аналізу особливостей розвитку особистості в умовах психічної депривації побудувати систему формування та розвитку мотивації учбової діяльності молодших школярів, які виховуються у закладах інтернатного типу.

Для досягнення мети ми поставили перед собою такі завдання: на основі аналізу теоретичних підходів до проблеми розвитку мотивів учіння молодших школярів сформулювати теоретичні засади психологічної корекції та розробити систему формування мотивації учіння.

Виклад основного матеріалу дослідження. На підготовчому етапі ми ознайомилися з програмами школярів та головними завданнями, правилами і умовами проведення спільної психокорекційної роботи. Зокрема, з дітьми було проведено бесіди з таких тем: «Учіння як підготовка до праці та самостійного життя», «Професія, яка тобі подобається, та які необхідні знання та уміння», «Що може завадити здійсненню твоєї мрії працювати за обраною спеціальністю». Також для школярів була організована дискусія на тему «Чому треба навчитися, щоб добре підготуватися до майбутньої роботи». Наприкінці підготовчого етапу було обговорено план і види спільної роботи, цілі та завдання, а також графік проведення занять.

Мета першого блоку. Основний етап психокорекції полягає у гармонізації емоційної сфери молодших школярів, які виховуються у закладах інтернатного типу, і подальшому зниженні тривоги школяра та формуванні позитивної установки на співпрацю з дорослими і однолітками.

Організація проведення психокорекційних занять із вихованцями установ інтернатного типу мала свою специфіку. Як показують дослідження, на початковому етапі діяльність психологів у закладах інтернатного типу повинна спрямовуватись на компенсацію психічного розвитку дитини після отриманих емоційних травм. Психологи підкреслюють, що відхилення в розвитку когнітивної сфери учнів можуть залежати від пережитих травм та блокуватися їх наслідками. Охарактеризуємо деякі психокорекційні вправи та заняття першого блоку. Насамперед була організована робота щодо

відновлення особистісної цілісності та почуттів дитини. Фахівці стверджують, що лише після зняття деяких наслідків різного виду травм, отриманих дитиною, можна переходити до формування та розвитку навчальної мотивації. Праця психолога в цьому разі має переслідувати мету активізувати уявлення дитини про те, що саме вона є не пасивним, а активним суб'єктом становлення своєї особистості. Тільки в цьому разі, як підкреслюють спеціалісти, у дитини з'являються внутрішня мотивація до саморозвитку і самовдосконалення та здатність долати труднощі.

Для реалізації поставлених на першому етапі завдань ми вважали за доцільне застосовувати спеціальні методики й техніки, які допомагали дитині розкритися й висловити свої думки, почуття та переживання. Для організації індивідуальної роботи з дітьми ми використовували «Відверту бесіду» з таких тем: «Історія мого життя», «Книжка про мене», «Моя анкета» та інші. Подібна робота психолога з дитиною сприяла гармонізації її емоційної сфери та формуванню довірливих стосунків між нею та дорослим.

Як один із методів розмовної терапії в процесі індивідуальної роботи ми також використовували логотерапію, що передбачала розмову з дитиною, спрямовану на вербалізацію її емоційних станів, словесний опис емоційних переживань. Вербалізація переживань може викликати позитивне ставлення дитини до співрозмовника, посилювати її готовність до співпереживання й визнання цінності особистості іншої людини та формувати вміння опановувати свої почуття та емоції.

Мета другого блоку – основного етапу психокорекції – це розвиток соціальних мотивів. Як відомо, вони включають мотиви соціальної співпраці, широкі соціальні мотиви та вузькосоціальні мотиви. Загальна стратегія формування соціальних мотивів полягала в зміні якості мотивації, у якій колективістська спрямованість мала переважати над вузькоіндивідуалістичною спрямованістю. При цьому провідними мали стати мотиви соціальної співпраці і широкі соціальні мотиви, наприклад, як бути корисним суспільству, добре підготуватися до майбутньої роботи, відповідально ставитися до дорученої справи, виконувати свій обов'язок перед суспільством.

Відповідно до виділених напрямів психокорекційної роботи з молодшими школярами ми використовували та модифікували методи й прийоми, запропоновані Г.А. Цукерман, К.Н. Полівановою та іншими, сутність яких полягає у відпрацюванні в дитини способів навчальної взаємодії

з учителем і однолітками. На думку авторів, взаємодія дитини з дорослим передбачає її здатність розрізняти ситуації, що вимагають застосування готових зразків, і такі, що потребують створення нових зразків взаємодії. Навчальна співпраця з однолітками ґрунтується на здатності дитини виявляти різницю в способах дії і координувати їх, вдаючись до спільної діяльності.

У ситуації взаємодії формувалася здатність дітей розрізняти способи поведінки за різних умов, пов'язаних зі зміною партнерів за родом діяльності. У процесі підготовки школярів до спільної роботи їх вчили розрізняти ситуації «Я» (індивідуальна дія), «Ми» (дії в малій групі з 3-х чоловік), «Усі разом» (одночасна дія всієї групи) і правильно поводити себе в різних ситуаціях [10].

Вправа 1. Ситуація співпраці з однолітками з розподілом функцій.

Вправа 2. Ситуація співпраці з дорослим із розподілом функцій.

Вправа 3. Ситуація співпраці з однолітками з розподілом функцій і врахуванням часу виконання завдання.

Вправа 4. Ситуація співпраці з однолітками з розподілом функцій, з врахуванням часу виконання завдання і оцінкою роботи всіх учасників співпраці.

Вправа 5. Ситуація взаємодії з однолітками і дорослим без чіткого розподілу функцій, з врахуванням часу виконання завдання й оцінкою роботи всіх учасників співпраці.

Мета третього блоку. У процесі психокорекційної роботи формувалася здатність школярів до ініціативного способу взаємодії, можливість координувати свої дії і дії іншого за допомогою додаткових запитань. Це є суттєвим показником навчальної ініціативності школяра, його переходу від позиції учня до позиції вчителя з прагненням до самоосвіти за допомогою інших людей, що є однією з умов становлення дитини як суб'єкта навчальної діяльності. У процесі цілеспрямованого навчання способів взаємодії з учителем та однокласниками в дітей розвивається децентрація як здатність урахувувати позицію іншої людини, планувати свою дію з врахуванням дій партнера і його емоційного стану. У процесі спеціально організованої спільної діяльності дітей з дорослим формувалася здатність школяра використовувати його досвід під час вирішення завдань.

Таким чином, послідовність видів співпраці дозволила сформувати підґрунтя для продуктивної взаємодії з дорослим і дітьми, що послужить основою і для розвитку мотивації учіння молод-

ших школярів. Дослідження психологів вказують, що пізнавальна мотивація учіння молодших школярів має формуватися в поєднанні не лише з мотивами соціальної співпраці, але і з широкими соціальними мотивами навчальної діяльності.

Психокорекційна робота була присвячена формуванню та розвитку широких соціальних мотивів, також мотивів громадського обов'язку, таких як мотиви відповідальності, самовизначення, розуміння значення знань для майбутнього, підготовки до роботи, прагнення посісти певну позицію в стосунках з іншими людьми, прагнення усвідомити способи співпраці, саморозвитку і самовдосконалення, що мають важливе значення для розвитку мотиваційної сфери особистості дитини.

Як стверджує більшість психологів, широкі соціальні мотиви формуються за допомогою залучення школярів до суспільно-значущої та суспільно-корисної діяльності в ході співпраці з навколишніми людьми. Дослідники підкреслюють, що для розвитку широких соціальних мотивів у молодшому шкільному віці необхідно залучати дитину до активних видів навчальної, суспільно-корисної діяльності, до різних видів громадських взаємодій з дорослими й однолітками [7].

Як вказує А.К. Маркова, у процесі соціальних контактів у школярів виникає нове ставлення і нова позиція щодо досліджуваного об'єкта, яка виступає як пізнавальна активність, щодо іншої людини – як соціальна активність, і щодо самого себе – як до суб'єкта своєї діяльності. При цьому соціальною активністю психологи називають всі види активного ставлення до учіння як до спілкування, взаємодії, співпраці. Це також наявність смислу, значущості для дитини учіння як взаємодії з іншою людиною; усі види соціальних мотивів; цілі, які обслуговують ці соціальні мотиви; емоції, що супроводжують мотиви учіння. На основі цього школяр формується як суб'єкт взаємодії, спілкування з іншою людиною.

У процесі колективної роботи підвищується відповідальність учня перед іншими людьми й почуття обов'язку перед суспільством загалом, розвивається здатність до саморегуляції й координації своїх дій з іншими членами групи, також формується вміння долати конфлікти під час спілкування. Дослідження психологів показують, що в процесі колективної роботи зростає ініціативність школярів, а також кількість контактів, запитань та інших різноманітних форм спілкування з однолітками, що загалом справляє значний вплив на становлення всіх видів активності школярів.

Для розвитку широких соціальних мотивів ми організували творчу трудову спільну діяльність дітей і дорослих, спираючись на концепцію Б.Г. Ананьєва. Психолог обґрунтував підхід до формування особистості, який полягає в необхідності поєднувати пізнання, спілкування та працю. На думку автора, умова сполучення учіння та праці є необхідною для всебічного формування особистості, оскільки поєднує в собі знання про реальність та відповідні уявлення до неї. Для формування широких соціальних мотивів учіння молодшим школярам були запропоновані навчально-трудова уроки й завдання [8].

Формулюючи цілі творчої праці, ми спиралися на теорію А.С. Макаренка про перспективні лінії розвитку особистості (про наявність ближніх, середніх і далеких цілей), а також на дослідження Л.С. Славіної, які присвячені розробці методів формування позитивного ставлення до учіння.

Завдання 1. Зробити своїми руками подарунки для дітей інвалідів із реабілітаційного центру.

Завдання 2. Виготовити подарунки для вихователів інтернату та для своїх друзів.

У плані відпрацювання відповідального ставлення до набуття знань значне місце посідали питання співпраці вчителя й учнів, ставлення вчителя до дитини, застосування стимулювання та оцінювання дитини. Вибудовуючи систему перспектив, ми визначили далеку перспективу – трудова творча діяльність як підвалина майбутньої професійної діяльності, виготовлення мистецьких прикрас для покращення інтер'єру свого житла; середню перспективу – до свята Св. Миколая своїми руками виготовити подарунки дітям-інвалідам та привітати їх зі святом; ближню перспективу – у співпраці з дорослим навчитися різноманітних технік творчої праці, необхідних для створення подарунків.

Основними завданнями наступного етапу психокорекційної роботи були такі: у процесі навчально-трудова уроків треба розвивати широкі соціальні мотиви, удосконалювати вміння учнів опановувати відповідні знання, способи й прийоми творчої трудової діяльності, а також способи самоконтролю й самооцінки результатів своєї роботи.

Для організації навчально-трудова уроків ми використовували різні види творчої праці: виготовлення матерчатих ляльок без ножиць та голки, створення виробів із соломки, саморобних прикрас, вишивання картин за зразком, виготовлення картин із тіста й природного матеріалу.

На початку з дітьми було проведено вступну бесіду, де обговорювалися цілі роботи та пер-

спективи, визначалися основна мета, навчальне й трудове завдання, організувалася робота щодо формування проміжних цілей. Для їх реалізації на першому етапі було використано метод бесіди-дискусії за темою: «Чому перш ніж трудитися, треба багато чому навчитися». Після обговорення учням було запропоновано перше завдання.

Завдання № 3. Дітей запросили на майстер-клас із виготовлення матерчатих ляльок та виробів із соломки, де їм показали готовий виріб і познайомили з прийомами й методами роботи. Майстер-клас проводила керівник гуртка «Умілі руки».

Завдання № 4. Робота полягала в тому, щоб спільними зусиллями виготовити картину в подарунок школі. Попередньо діти були розділені на підгрупи по 4 особи, і перед ними було поставлене завдання: усім разом зробити окрему частину картини за поданим зразком. Кожна дитина повинна була індивідуально підготувати окремий фрагмент картини, а потім, під керівництвом дорослого, колективно скласти всі частини в цілу картину. Перед початком роботи визначалася кінцева мета спільної роботи, система проміжних цілей і способи їх досягнення.

На першому етапі основним завданням, поставленим перед дитиною, було опанувати прийоми і способи практичних дій запропонованої творчої діяльності. Для цього викладач визначав послідовність дій та операцій, якими повинна була оволодіти дитина для виконання свого завдання, і подавав їх індивідуально на занятті у вигляді інструкції та матеріалу для роботи.

На другому етапі в процесі виготовлення картини кожна дитина виконувала свою частину роботи, а потім діти в співпраці з дорослим з'єднували й закріплювали всі деталі картини.

На третьому етапі основного блоку психокорекційної роботи відбувалося формування пізнавальних мотивів. Як підкреслює більшість дослідників, однією із значущих проблем сучасного навчання є проблема формування пізнавальних мотивів учіння в молодшому шкільному віці.

На заключному етапі учні всі разом розглядали картину, оцінювали її, визначали та описували, чого вони навчилися, ділилися враженнями і будували плани на майбутнє. По остаточному завершенні діяльності з дітьми була проведена бесіда, у процесі якої їм пропонувалося відповісти на такі запитання: «Чи сподобалися тобі заняття творчою працею та якою б справою надалі ти хотів би займатися?»; «Чи хочеш ти стати майстром у своїй справі?»; «Що ти плануєш зробити своїми руками і чому тобі для цього ще потрібно

навчитися?»; «Як цікавіше – працювати одному чи разом із друзями?»; «Кому б ти хотів подарувати картину?».

Була організована акція «Подаруй другу радість». Психологи окреслюють найзагальніші, принципові шляхи формування навчальної мотивації. Один шлях полягає в тому, щоб сформувати в школярів зразки того, якими повинні бути мотиви учіння. Другий шлях полягає в тому, що дитина активно включається до різних видів діяльності під керівництвом дорослого. У першому разі у школярів формуються усвідомлені мотиви, а в другому – реально дієві.

У нашому дослідженні ми будемо використовувати єдність цих двох шляхів формування навчально-пізнавальних мотивів, причому пріори-

тетним виступатиме формування мотивації шляхом розвитку цілепокладання, формування пізнавальної активності школярів та позитивних емоцій, а також активізації всіх компонентів навчальної діяльності. Науковці вказують на те, що в процесі діяльності необхідно навчати школяра не лише вмінню опановувати знання і способи навчальної діяльності, але й способам роботи із самим собою.

Висновки. Дослідники підкреслюють, що в програму формування мотивації учіння необхідно включати не тільки цілі, емоції та смисли, а також змістовні та динамічні характеристики пізнавальних мотивів. Оскільки в основі пізнавальних мотивів лежить пізнавальна активність, вона також повинна бути включена в програму формування мотивів учіння.

Список літератури:

1. Божович Л.І. Особистість та її формування у дитячому віці. Москва : Просвіта, 1968.
2. Дубровіна І.В. Психічний розвиток вихованців дитячого дому. І. Дубровіна, А. Рузька. Москва : Педагогіка, 1990.
3. Дусаविцький О.К. Розвиток мотивації учбової діяльності молодших школярів. Москва : Педагогіка, 1998.
4. Леонтьєв О.М. Обрані психологічні дослідження: в 2-х томах. Москва : Педагогіка, 1983.
5. Лисіна М.І. Розвиток пізнавальної активності дітей в ході спілкування здоровими та однолітками. Питання психології 1982. № 4.
6. Маркова А.К. Мотивація учіння та її виховання у дітей. О.Б. Орлов, Л.М. Фрідман. Москва : Просвіта, 1983.
7. Маркова А.К. Формування мотивації учіння / А.К. Маркова, Т.А. Матис, О.Б. Орлов. Москва : Просвіта, 1990.[с. 192].
8. Матюхіна М.В. Мотивація учіння молодших школярів. Москва : Педагогіка, 1984.

Kormishev M.V. FEATURES OF FORMATION OF EDUCATIONAL MOTIVATION OF PRIMARY SCHOOL PUPILS WHICH BROUGHT UP IN THE INSTITUTIONS OF THE BOARDING SCHOOL TYPE

In the article there is analyzed the investigation of psychologists and the problem of formation and development of educational motivation of primary school pupils which brought up in the institutions of boarding school type. The formation of efficient motives and positive attitude to the learning activities among pupils needs development and approbation of effective methods to control the pupils motivational sphere. The investigations of psychologist proved that the deviation in development of needs has a negative influence on a child's personality and showed that unproductive forms of interaction with adults and coevals are observed among this category of children. In conditions of psychical deprivation was formed a child's inability to adjust a productive communication with coevals and adults. Thus the sphere of needs of pupils which brought up in the institutions of boarding school type was investigated. The theoretical principles and methodological foundations of this problem were determined during scientific research.

Psychological and pedagogical conditions of formation of educational motivation of junior pupils were investigated in practical terms, they are a basis for building a system of psychocorrectional work. The primary anxiety is peculiar for children which were deprived of parental attention, it has an influence on development of personality and ability to establish an emotional connections with other people. The material, which was stated in the article let us to see the basis of theoretical principles of new level and elements of educational motivation of junior pupils, which brought up in the institutions of boarding school type are forming. The analysis of approaches and concepts of studying the problem of development of personality is presenting its essence, regularities, and mechanism of formation, depending on conditions of development and upbringing of personality. The investigation of psychologists to set goals of activity is a separate branch of a scientific researches and it is especially relevant.

Key words: educational motivation, educational activity, psychic deprivation, personal anxiety, sphere of needs, educational and cognitive motives, forming of motivation.